

Nesodāmības izskaušana

*Izvilums no Četrpadsmitā vispārējā ziņojuma,
publicētā 2004. gadā*

25. Komitejas *raison d'être* ir spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas apiešanās izskaušana; šeit Komiteja drīzāk lūkojas nākotnē, nevis pagātnē. Tomēr veikto pasākumu efektivitātes izvērtēšana gadījumos, kad sliktas apiešanās fakts ir konstatēts, ir Komitejas mandāta neatņemama sastāvdaļa, ņemot vērā, ko šādi pasākumi nozīmē nākotnes rīcības kontekstā.

Ticība spīdzināšanas un citu cietsirdīgas apiešanās veidu aizliegumam tiek mazināta ikreiz, kad vainīgās amatpersonas netiek sauktas pie atbildības par savu rīcību. Ja ir parādījusies informācija par šādiem pārkāpumiem, bet tai neseko ātra un efektīva reakcija, tad tie, kas tendēti nežēlīgi izturēties pret ieslodzītajām personām, drīz vien sāk domāt – un pilnīgi pamatoti –, ka viņi var droši tā rīkoties un palikt nesodīti. Jebkuri centieni mēģināt ieviest cilvēktiesību principus ar rūpīgu personāla atlasīšanu un profesionālo sagatavošanu tiks sabotēti. Neveicot efektīvus pasākumus, citas personas – kolēģi, augstāka ranga amatpersonas, izmeklēšanas iestādes – neizbēgami veicinās to vērtību graušanu, kas veido pašus demokrātiskas sabiedrības pamatus.

Un pretēji - tur, kur amatpersonas, kas devušas pavēli, sankcionējušas, atbalstījušas vai pašas spīdzinājušas vai ļaunprātīgi izturējušās, stājas tiesas priekšā par savu rīcību vai bezdarbību, tas tiek uztverts kā vēstījums, ka šāda rīcība netiks pieļauta. Līdztekus šim atturošajam efektam šis vēstījums ļaus sabiedrībai noticēt, ka neviens nestāv augstāk par likumu - arī likumsargi ne. Ja cietušie zinās, ka atbildīgie par cietsirdīgu apiešanos ir saukti pie atbildības, tas labvēlīgi ietekmēs arī viņus.

26. Visatļautības izskaušanai jābūt pašu mājās, respektīvi, attiecīgajā sistēmā – policijas vai cietuma iestādē vai bruņoto spēku daļās. Diemžēl pārāk bieži korporatīvā solidaritāte (*esprit de corps*) veicina vēlēšanos atbalstīt vienu otru un piesegt cietsirdīgas apiešanās gadījumus vai pat kolēģu pretlikumīgas darbības. Ir nepieciešama pozitīva rīcība, mācot un ar savu piemēru sekmējot tādas organizācijas kultūras veidošanos, kurā par neprofesionālu un pat riskantu (personīgās karjeras apsvērumu dēļ) rīcību tiek uzskatīts strādāt un kontaktēties ar kolēģiem, kas atļaujas cietsirdīgi izturēties, bet par pareizu un profesionālu tiek uzskatīts strādāt kolektīvā, kur šāda rīcība ir nosodāma.

Ir jābūt atmosfēra, kurā par pareizu uzskata ziņot par darbabiedru ļaunprātīgu rīcību; ir skaidri jāapzinās, ka atbildība par cietsirdīgu rīcību sniedz tālāk par tiešajiem izpildītājiem līdz jebkuram līdzzinātājam vai personai, kurai vajadzētu būt informētai, ka vērojamas sliktas apiešanās izpausmes, bet kura nedara neko, lai to novērstu vai ziņotu par notiekošo. Tas nozīmē, ka ir jābūt skaidri noteiktai ziņošanas kārtībai, kā arī pasākumiem, kas aizsargā ziņotājus.

27. Daudzās valstīs, kuras Komiteja apmeklējusi, spīdzināšana un nežēlīga apiešanās dienesta pienākumu pildīšanas laikā, piespiešana, lai panāktu atzišanos, dienesta pilnvaru pārsniegšana u.c. pārkāpumi tiek kvalificēti kā konkrēti kriminālnoziedzumi, par kuriem *ex officio* iestājas kriminālatbildība. Komiteja atzinīgi vērtē šādas normatīvās bāzes esamību.

Tomēr Komiteja ir konstatējusi, ka atsevišķās valstīs prokuratūras iestādēm ir ievērojama rīcības brīvība attiecībā uz izmeklēšanas uzsākšanu gadījumos, kad atklājas informācija par iespējamo ļaunprātīgo apiešanos ar personām, kam atņemta brīvība. Komiteja uzskata, ka arī tad, kad nav formālas sūdzības, **likumā būtu nepieciešams noteikt šo iestāžu pienākumu uzsākt izmeklēšanu**, tiklīdz ir saņemta ticama informācija no jebkāda avota, ka, iespējams, bijis sliktas apiešanās gadījums pret personu, kurai atņemta brīvība. Šajā sakarā atbildība tiktu nostiprināta, ja likumā būtu noteikts, ka valsts amatpersonām (policijas darbiniekiem, cietumu priekšniekiem utt.) nekavējoties jāziņo attiecīgajām varas iestādēm par viņu rīcībā nonākušo informāciju, kas norāda uz iespējamo nežēlīgas apiešanās gadījumu.

28. Atbilstīga normatīvā bāze pati par sevi nav pietiekams garants, ka tiks veikti atbilstīgi pasākumi iespējamās vardarbības gadījumos. Ir jādara viss, lai attiecīgās varas iestādes apzinātos tos svarīgos pienākumus, kas tām uzticēti.

Kad tiesībsargājošo iestāžu aizturētās personas nokļūst pie prokurora vai tiesneša, šīs personas var izmantot situāciju un ziņot par slikto apiešanos ar viņām. Šādā gadījumā, arī ja nav skaidri formulētas sūdzības, šīm institūcijām būs pamats laikus reaģēt uz to, ja ir citas norādes (piem., redzami savainojumi; personas vispārējais izskats vai izturēšanās), ka, iespējams, viņas bijušas pakļautas cietsirdīgai rīcībai.

Tomēr vizīšu laikā Komiteja bieži sastopas ar personām, kuras apgalvo, ka esot sūdzējušās par cietsirdīgu apiešanos prokuroram un/vai tiesnesim, taču tas neesot izrādījis interesi par teikto pat pēc tam, kad parādīti savainojumi uz redzamām ķermeņa daļām. Par šāda scenārija iespējamību liecina arī Komitejas konstatētais. Kā piemēru var minēt šādu gadījumu. Nesen Komiteja iepazinās ar lietas materiāliem, kuros bez fiksētajiem apgalvojumiem par cietsirdīgu izturēšanos bija arī reģistrēti dažādi sasitumi un piepampumi uz attiecīgās personas sejas, kājām un muguras. Par spīti tam, ka lietā minēto informāciju var uzskatīt par *prima facie* ļaunprātīgas apiešanās pierādījumiem, attiecīgās varas iestādes neuzsāka izmeklēšanu, kā arī nespēja ticami izskaidrot savu bezdarbību.

Visai izplatīti ir personu apgalvojumi par iebiedēšanu, lai viņas nesūdzētos par slikto apiešanos tāpēc, ka lietas izskatīšanas laikā pie prokurora vai tiesneša klāt bijuši tie paši tiesībsargājošo iestāžu darbinieki, kuri šo personu bija pratinājuši, vai arī viņas esot uzstājīgi atrunātas sūdzēties, jo tas esot viņu pašu interesēs.

Ir ārkārtīgi svarīgi, lai prokuratūras un tiesas pārstāvji būtu pietiekami izlēmīgi gadījumos, kad parādās informācija par nežēlīgu apiešanos. Turklāt viņiem jāvada process tādā veidā, lai attiecīgajām personām būtu iespēja izteikt savu viedokli par to, kāda bijusi izturēšanās pret viņiem.

29. **Adekvāti izvērtēt sūdzības par slikto apiešanos** visbiežāk nav vienkāršs uzdevums. Ir daži cietsirdīgas izturēšanās veidi (piemēram, smacēšana vai elektriskais šoks), kas neatstāj redzamas pēdas, vismaz tajos gadījumos, kad tas darīts prasmīgi. Tāpat praktiski nebūs skaidri identificējami pēdu, ja personai stundām ilgi likts stāvēt kājās, tā turēta neērtā stāvoklī uz ceļiem vai tupus vai arī viņai nav ļauts gulēt. Pat sitieni pa ķermeni var atstāt tikai vieglas fiziskas pēdas, kas ir grūti pamanāmas un ātri gaistošas. Tādēļ, ja sūdzības par šāda veida ļaunprātīgu apiešanos nokļūst prokuratūras vai tiesu iestāžu redzeslokā, tām ir jābūt ļoti piesardzīgām, lai nepiešķirtu pārāk lielu nozīmi fizisku pēdu trūcumam. Tas pats attiecas *a fortiori* uz tām reizēm, kad iespējamam ļaunprātīgas izturēšanās gadījumam ir galvenokārt psiholoģisks raksturs (seksuāla pazemošana,

apdraudējums aizturētās personas un/vai viņas ģimenes dzīvībai vai fiziskajai integritātei). Lai adekvāti izvērtētu apgalvojumu par vardarbības patiesumu, bieži vien ir nepieciešams noklausīties visu iesaistīto personu liecības un laikus veikt pārbaudes uz vietas un/vai speciālista/medicīnisko ekspertīzi.

Ikreiz, kad personas, kuras tiek turētas aizdomās par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, tiek nogādātas pie prokurora vai tiesneša un apgalvo, ka ir cietušas no cietsirdīgas apiešanās, šie apgalvojumi ir jādokumentē rakstveidā, nekavējoties jānosaka tiesu medicīnas ekspertīze (nepieciešamības gadījumā pieaicinot tiesu medicīnas psihiatru), kā arī jāveic visi pasākumi, lai šie apgalvojumi tiktu rūpīgi izmeklēti. Šādas darbības ir jāveic neatkarīgi no tā, vai personai ir vai nav redzami ārēji savainojumi. Arī tad, kad nav izteiktu sūdzību par cietsirdīgu izturēšanos, būtu jānorīko tiesu medicīnas ekspertīze, ja ir citi iemesli aizdomām, ka šī persona varētu būt cietusi no ļaunprātīgas apiešanās.

30. Ir svarīgi panākt, lai netiktu likti šķēršļi personām, kas sūdzas par sliktu apiešanos (un, iespējams, ir jau atbrīvotas bez nogādāšanas pie prokurora vai tiesneša) un ārstiem, kas var sniegt eksperta slēdzieni, ko atzīst prokuratūra un tiesa. Piemēram, nebūtu nepieciešama iepriekšēja izmeklēšanas iestādes atļauja, lai konsultētos ar šādu ārstu.

31. Komitejai vairākkārt ir bijusi iespēja inspekcijas vizīšu laikā izvērtēt to institūciju darbības, kuru kompetencē ir veikt oficiālu izmeklēšanu un ierosināt krimināllietu vai disciplinārlietu gadījumos, kas saistīti ar sūdzībām par cietsirdīgu apiešanos. Darot to, Komiteja ņem vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi, kā arī tos standartus, kas atrodami daudzos starptautiskajos dokumentos. Šobrīd ir nostiprināts princips, ka ir vajadzīga **efektīva izmeklēšana**, kuras rezultātā tiktu identificēti un sodīti vainīgie, ja vēlamies, lai spīdzināšanas un citādas necilvēcīgas vai pazemojošas apiešanās aizliegumam būtu praktiska jēga.

Šī principa ievērošana nozīmē, ka iestādes, kas atbildīgas par izmeklēšanu, ir jānodrošina ar visiem – gan cilvēku, gan materiālajiem – resursiem. Vēl izmeklēšanai ir jāatbilst noteiktiem pamatkritērijiem.

32. Lai iespējamās cietsirdīgas apiešanās izmeklēšana būtu efektīva, personām, kas atbild par tās veikšanu, ir jābūt juridiski un profesionāli neatkarīgām no šajos notikumos iesaistītajām personām vai institūcijām. Dažās jurisdikcijās visas sūdzības par policijas vai citu valsts amatpersonu ļaunprātīgu apiešanos ir iesniedzamas prokuroram, un tieši prokurors, nevis policija izlemj, vai ir jāierosina sūdzības sākotnēja izmeklēšana; Komiteja uzskata to par atbalstāmu pieeju. Tomēr praksē atbildība par izmeklēšanas norisi nereti atgriežas pie tiesībsargājošo institūciju ierēdņiem. Šādos gadījumos prokurora loma tiek reducēta līdz norādījumiem šīm amatpersonām, kā veikt izmeklēšanu, rezultātu apstiprināšanai un lēmuma pieņemšanai par nepieciešamību izvirzīt kriminālsūdzību. Šeit ir svarīgi panākt, lai izmeklēšanu neveiktu amatpersonas no tā paša dienesta, attiecībā uz kuru tiek veikta izmeklēšana. Vispareizāk būtu, ja atbildīgie par izmeklēšanu būtu pilnīgi neatkarīgi no iesaistītā dienesta. Turklāt prokuratūrai jānodrošina rūpīga un efektīva izmeklēšanas darbību kontrole, lai nepieļautu amatpersonu patvaļu. Amatpersonas ir jānodrošina ar precīzām vadlīnijām par to, kādā veidā veicama šāda izmeklēšana.

33. Iespējamās amatpersonu patvaļas izmeklēšanai ir stingri jāatbilst pamatīguma kritērijam. Izmeklēšanai jāveido pamats, kas ļauj droši noteikt, vai spēks vai citas piemērotās metodes bija vai nebija attaisnojamas konkrētajos apstākļos, kā arī identificēt un, ja nepieciešams, sodīt vainīgās personas. Tas nav pienākums panākt noteiktu rezultātu, bet gan nodrošināt līdzekļus. Saskaņā ar šo principu ir jāveic visi nepieciešamie pasākumi, lai savāktu pierādījumus par notikumu, ieskaitot, cita starpā, iespējamo cietušo, aizdomās turamo un liecinieku (piem., dežurējošo policijas darbinieku, citu aizturēto) identificēšanu un iztaujāšanu, to instrumentu izņemšanu, kuri, iespējams,

tika izmantoti ļaunprātīgās apiešanās laikā, un tiesu medicīnas ekspertīzes rezultātu iegūšanu. Ja situācija to prasa, ir jāveic autopsija, kas sniedz pilnīgu un precīzu priekšstatu par savainojumu un objektīvu klīnisko datu, tostarp nāves cēloņa analīzi.

Izmeklēšanas raksturam arī jābūt vispusīgam. Komiteja ir saskārusies ar gadījumiem, kad, neskatoties uz daudziem minētajiem incidentiem un faktiem saistībā ar iespējamo ļaunprātīgo apiešanos, izmeklēšanas robežas ir nepamatoti sašaurinātas, ignorējot nozīmīgas epizodes un blakus apstākļus, kuri skaidri norāda uz ļaunprātīgas apiešanās faktu.

34. Šajā sakarā Komiteja izsaka savas bažas saistībā ar daudzās valstīs novēroto praksi, kad tiesībsargājošo institūciju vai cietuma darbinieki ir maskās, veicot arestus, pratināšanas vai savaldot cietuma nemierus; tas nenoliedzami kavē potenciālo aizdomās turamo identificēšanu, ja rodas aizdomas par ļaunprātīgu apiešanos. Šī prakse ir stingri jākontrolē un jāizmanto vienīgi izņēmuma gadījumos, kad tas attaisnojams; retos gadījumos, iespējams, to var attaisnot cietuma kontekstā.

Līdzīgā veidā pilnīgi kategoriski jāaizliedz dažās valstīs identificētā prakse aizsiet personām acis policijas iestādē; tā var nopietni aizkavēt kriminālprocesa ierosināšanu pret tiem, kas izmantojuši spīdzināšanu vai cietsirdīgu apiešanos, un ir jau kavējusi to dažās Komitejai zināmās lietās.

35. Kvalitatīva izmeklēšana jāsāk laikus un jāpabeidz saprātīgās laika robežās. Komitejas redzeslokā nonākušas lietas, kad nepieciešamās izmeklēšanas darbības ir neattaisnoti nokavētas, vai arī prokuratūras vai tiesu iestādes skaidri demonstrējušas gribas trūkumu izmantot to rīcībā esošos tiesiskos līdzekļus, lai reaģētu uz apgalvojumiem vai citu informāciju par iespējamo ļaunprātīgo apiešanos. Konkrētajos gadījumos izmeklēšana atlikta uz nenoteiktu laiku vai izbeigta, un tiesībsargājošo institūciju darbiniekiem, kuri, iespējams, bija saistīti ar ļaunprātīgas apiešanās gadījumiem, izdevās izvairīties no kriminālatbildības. Citiem vārdiem, reakcija uz faktiem, kas nepārprotami norādīja uz patvaļu, neatbilda prasībām, kādas būtu jāievēro, veicot izmeklēšanu.

36. Bez šiem efektīvas izmeklēšanas kritērijiem vēl jāmin tas, ka ir nepieciešama pietiekama izmeklēšanas vai tās rezultātu publiska kontrole, lai nodrošinātu atbildību ne tikai teorijā, bet arī praksē. Cik lielai jābūt šai kontroles pakāpei, ir atkarīgs no konkrētās lietas. Īpaši svarīgās lietās būtu vēlama atklāta izmeklēšana. Visos gadījumos cietušajam (vai viņa tuvākajam radniekam) ir jāpiedalās procesā tiktāl, ciktāl tas ir nepieciešams viņa vai viņas likumisko interešu aizsardzībai.

37. **Disciplinārs process** arī ir veids, kā sodīt par ļaunprātīgu apiešanos un var notikt paralēli krimināllietas izmeklēšanai. Attiecīgo darbinieku disciplinārie pārkāpumi ir sistemātiski jāizmeklē, neraugoties uz to, vai neatbilstoša rīcība ir vai nav kvalificējama kā kriminālnodarījums. Komiteja ir ieteikusi vairākus aizsargpasākumus, kas izmantojami šajā sakarā; pirmkārt, policijas disciplinārlietu izskatīšanu administratīvajā komisijā, kurā vismaz viens loceklis ir neatkarīgs.

38. Iespējamo disciplināro pārkāpumu izmeklēšanu var veikt īpaša iekšējā izmeklēšanas nodaļa attiecīgās struktūras ietvaros. Tomēr Komiteja ir pārliecināta un iesaka, ka labākais risinājums būtu izveidot pilnīgi neatkarīgu pilntiesīgu izmeklēšanas struktūru ar pilnvarām dot rīkojumu par disciplinārlietas uzsākšanu.

Neatkarīgi no izmeklēšanas struktūras formālā statusa sabiedrība ir jāinformē par tās funkcijām. Līdztekus iespējai pilsoņiem iesniegt sūdzības tieši šajā iestādē jāparedz arī valsts institūciju, piemēram, policijas, obligāts pienākums reģistrēt visus iesniegumus, ko var interpretēt kā sūdzību; šim nolūkam ieviešamas atbilstošas formas, kurās apstiprināta sūdzības pieņemšana un gatavība izskatīt jautājumu.

Ja kādā noteiktā gadījumā tiek konstatēts, ka attiecīgo amatpersonu rīcībai ir krimināls raksturs, izmeklēšanas iestādei visos gadījumos bez kavēšanās tieši jāinformē prokuratūra.

39. Jādara viss iespējamais, lai personas, kas cietušas no valsts amatpersonu ļaunprātīgas apiešanās, netiktu atturētas iesniegt sūdzību. Piemēram, potenciāli negatīvs efekts ir varbūtībai, ka šāda amatpersona varētu griezties tiesā par goda un cieņas aizskaršanu pret personu, kas izvirzījusi nepatiesu apsūdzību. Šeit nepieciešama rūpīga uzraudzība, lai tiktu ievērots līdzsvars starp abu pušu likumiskajām interesēm. Šajā kontekstā jāņem vērā arī 28.punktā minētie apstākļi.

40. Rūpīgu izpēti prasa arī gadījumi, kad pierādījumi par amatpersonas cietsirdīgu apiešanos nāk gaismā **civilprocesa** gaitā. Piemēram, gadījumos, kad tiek apmierināta prasība par kompensāciju vai ārpusstiesas izlīgumu sakarā ar policijas darbinieku vardarbību, Komiteja uzskata par nepieciešamu izdarīt neatkarīgu pārbaudi. Šādas pārbaudes uzdevums ir noteikt, vai atkarībā no policijai izvirzīto apsūdzību rakstura un smaguma nav jā(pār)skata jautājums par krimināllietas un/vai disciplinārlietas ierosināšanu.

41. Ir pilnīgi skaidrs, ka efektīvai izmeklēšanai nebūs nekādas nozīmes, ja **sods par ļaunprātīgo apiešanos** izrādīsies neadekvāts. Tiklīdz ļaunprātīgas apiešanās fakts ir pierādīts, ir jāseko adekvātam sodam. Šādai praksei būs preventīvs efekts. Toties vieglu sodu noteikšanai būs pretējs efekts, veicinot nesodāmības klimata veidošanos.

Protams, tiesas ir neatkarīgas un likuma ietvaros drīkst brīvi noteikt sodu jebkurā lietā. Tomēr ar šādiem parametriem likumdevēja nodomam ir jābūt pilnīgi skaidram: krimināllietu tiesvedībā ir nepieciešama stingra nostāja attiecībā uz spīdzināšanu un citiem ļaunprātīgas apiešanās veidiem. Tieši tāpat soda sankcijām par disciplināru pārkāpumu ir jābūt samērojamām ar lietas smagumu.

42. Visbeidzot - sabiedrībai ir jābūt pārliecinātai, ka **valsts varas iestādes ir apņēmības pilnas apkarot visatļautību**. Tas būs nopietns atbalsts rīcībai jebkurā līmenī. Ja nepieciešams, šim valsts varas institūcijām ir jāsniedz paziņojums visaugstākajā līmenī, ka valstī „nebūs nekāda iecietība pret spīdzināšanu un jebkurām citām ļaunprātīgas apiešanās formām”.